

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Баланың мінезін қалыптастырудағы тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті

ЖАРИЯЛАНДЫ
05.12.2025**ТІРЕК СӨЗДЕР**
bilimger, коммуникативтік
құзыреттілік, мектепке дейінгі тәрбие,
мінез-құлық, педагогикалық әдеп,
Сөйлеу мәдениеті, тәрбиеші**СІЛТЕМЕ**
<https://bilimger.kz/185558/>**Керімхан Акбөпе Бауыржанқызы**

Түркістан облысы Келес ауданы «Ақнұр» бөбекжай балабақшасының тәрбиешісі

АННОТАЦИЯ

Мақалада баланың мінез-құлқын, құндылықтық бағдарын және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын қалыптастырудағы тәрбиешінің сөйлеу мәдениетінің рөлі ғылыми-академиялық тұрғыдан талданады. Сөйлеу мәдениеті педагогтің кәсіби болмысының өзегі ретінде қарастырылып, оның тілдік нормаларды сақтауымен ғана шектелмей, этикалық, психологиялық және тәрбиелік ықпалымен тұтас құбылыс екені негізделеді. Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесін реттейтін үлгілік бағдарлама, даму моделі және педагогикалық әдеп қағидалары тәрбиеші сөзінің сапасына, балалармен қарым-қатынас стиліне нақты талап қоятыны көрсетіледі. Сонымен қатар, халықаралық зерттеулерде жоғары сапалы мұғалім-бала өзара әрекетінің, оның ішінде тілдік және нұсқаулық қолдаудың баланың сөздік қоры мен әлеуметтік бейімделуіне ұзақ мерзімді әсер ететіні дәлелденгені назарға алынады. Мақалада тәрбиеші сөйлеуінің үлгілік қызметі, эмоционалдық қауіпсіздік қалыптастырудағы сөздің күш-қуаты, диалогтік өзара әрекетке негізделген тәрбие ортасы және отбасымен тілдік-тәрбиелік серіктестік мәселелері жүйеленеді. Зерттеудің практикалық маңызы – тәрбиешінің кәсіби сөйлеу мәдениетін жетілдіру арқылы баланың мінезіндегі жауапкершілік, сыйластық, өзін-өзі реттеу, ынтымақтастық сияқты сапаларды мақсатты қалыптастыруға болатындығын көрсету.

Кілт сөздер: сөйлеу мәдениеті, тәрбиеші, мектепке дейінгі тәрбие, мінез-құлық, педагогикалық әдеп, коммуникативтік құзыреттілік.

КІРІСПЕ

Мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық өзегі, мінезінің бастапқы құрылымы мен әлеуметтік дағдылары қалыптасатын ең сезімтал даму кезеңі. Бұл уақытта бала үлкендердің сөзін, дауыс ырғағын, қарым-қатынас стилін тек ақпарат көзі ретінде емес, мінез-құлықтың әлеуметтік үлгісі ретінде қабылдайды. Сондықтан тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті – баланың күнделікті эмоциялық тәжірибесін ұйымдастыратын, моральдық бағдарын айқындайтын және тілдік-танымдық өсуін қолдайтын жетекші педагогикалық құралдардың бірі. Қазақстанның мектепке дейінгі білім беру саясаты мен әдістемелік құжаттары да тілдік даму мен қарым-қатынас сапасын баланың кешенді дамуының іргелі шарты ретінде бекітеді.

Сөйлеу мәдениеті ұғымын педагогтің орфоэпиялық, лексикалық, грамматикалық сауаттылығымен ғана шектеу жеткіліксіз. Ол – педагогикалық әдеп нормаларын, балалар психологиясын, эмоциялық қолдау тәсілдерін, тұлғаға бағытталған ықпал технологияларын меңгеруді талап ететін кәсіби-адамгершілік құзырет. Бұл тұрғыда «Педагог мәртебесі туралы» заң мен педагогикалық әдепке қатысты нормативтік актілер тәрбиешінің кәсіби мінезі мен сөздік әрекетін біртұтас жауапкершілік аймағы ретінде қарастырады.

Осы мақалада тәрбиешінің сөйлеу мәдениетінің баланың мінезін қалыптастырудағы негізгі механизмдері, педагогикалық ортадағы нақты көріністері және кәсіби дамуға қатысты бағыттары ғылыми тұрғыдан сарапталады.

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ МІНЕЗ ҚАЛЫПТАСУЫ

Баланың мінезі – туа біткен темперамент пен әлеуметтік тәжірибенің өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын күрделі тұлғалық жүйе. Мектепке дейінгі ортада бұл әлеуметтік тәжірибенің негізгі тасымалдаушыларының бірі – тәрбиеші. Тәрбиелік ықпалдың көп бөлігі сөз арқылы жүзеге асады: талап қою, қолдау білдіру, эмоционалдық реттеу, норманы бекіту, бірлескен әрекетке бағыттау, қателікті түзету. Тәрбиеші сөзінің мазмұны ғана емес, оның айтылу мәдениеті, интонациясы, эмоционалдық айқындығы мен құрметке негізделген құрылымы баланың өзіндік бағасына, сеніміне және мінездік тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Бұл көзқарас Қазақстандағы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделіндегі «балаға бағдарланған, қауіпсіз және дамытушы орта құру» идеясымен үйлеседі.

Қазіргі әдістемелік еңбектерде тіл баланың когнитивтік және әлеуметтік бейімделуінің басты шарты екені, сөйлеу дамуы ойлау, есте сақтау, қиял, эмоциялық тәжірибені өңдеу процестерімен тығыз байланыста қарастырылатыны көрсетіледі.

Демек, тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті баланың тек тілдік қабілеттерін емес, мінездік жүйесін де жанама түрде қалыптастырады: өз ойын мәдениетті жеткізе білу, тыңдай алу, кезек күту, келісімге келу, жанжалсыз қарым-қатынас орнату сияқты әрекеттер бірте-бірте тұлғалық сапаларға айналады. Осы деңгейде сөйлеу мәдениеті – педагогикалық ықпалдың «көрінбейтін» бірақ өте пәрменді психологиялық арнасы.

Тәрбиешінің сөйлеуі тілдік норма мен әлеуметтік үлгінің бірлігі ретінде

Балалар көбіне «айтылған ережеден» гөрі «көрген және естіген үлгіні» тез қабылдайды. Сондықтан тәрбиеші сөзіндегі әдеби тіл нормаларын сақтау, сөз байлығын дәл әрі орынды қолдану, дауыс ырғағын басқару, қимыл мен сөздің сәйкестігін қамтамасыз ету – баланың мәдени мінезін қалыптастырудың табиғи механизмі. Bilimger.kz материалында тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті балалармен қарым-қатынастың әдеп нормаларын сақтаумен, мейірімді әрі түсінікті тілдік орта құрумен тығыз байланыстырылатыны айтылған. Бұл практикалық тұжырым ғылыми тұрғыда да қисынды: мәдени, сыпайы, нақты сөйлеу баланың «нормативті мінезін» ішкілендіруге көмектеседі.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы үлгілік оқу бағдарламасын іске асыруға арналған әдістемелік нұсқаулықтарда педагогтің балалармен өзара әрекетінде тілдік және коммуникативтік тәсілдерді жас ерекшелігіне сай таңдауы, тәрбиелеу процесін ойын және диалог арқылы ұйымдастыруы ұсынылады. Мұндай талаптар тәрбиешінің сөзін жоспарлы тәрбиелік ресурсқа айналдырады. Егер педагог күнделікті режимдік сәттерде (тамақтану, серуен, ойын бұрышы, ортақ тапсырма) жүйелі түрде сыпайы өтініш, нақты түсіндіру, сабырлы түзету, ынталандыру сөздерін қолданса, балада тәртіп пен жауапкершілік сыртқы мәжбүрлеу емес, әлеуметтік келісім нормасы ретінде қалыптасады. Бұл – мінездің ішкі реттеушілерін дамытуға әкелетін маңызды жол.

Эмоциялық қауіпсіздік, педагогикалық әдеп және сөздің тәрбиелік қуаты

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениетінің ең нәзік әрі шешуші қыры – эмоциялық қауіпсіздік қалыптастырудағы рөлі. Баланың мінезінде сенім, ашықтық, ынтымақтастық, төзімділік сияқты сапалар орнығуы үшін ол өзін бағаланатын, тыңдалатын, қателесуге құқығы бар тұлға ретінде сезінуі қажет. Бұл ортаны сөз құрайды: баланың әрекетін емес, тұлғасын кемсітетін тіркестерден бас тарту, салыстыру арқылы жаралау емес, қолдау арқылы түзету, қоғамдық айыптаудан гөрі жеке түсіндіруге сүйену. Қазақстандағы педагогикалық әдеп қағидаларында педагогтің адалдық, әділдік, тұлғаның қадір-қасиетін құрметтеу және үздіксіз кәсіби даму сияқты қағидаларды ұстануы негізгі норма ретінде бекітіледі.

Педагогтің кәсіби этикасына арналған әдістемелік ұсынымдарда әдепті бұзудың тәртіптік жауапкершілік аясында қарастырылуы – сөз мәдениетінің құқықтық-адамгершілік салмағын күшейтеді. Бұл талап мектепке дейінгі ұйымдағы күнделікті

коммуникацияны формалды қарым-қатынас емес, тұлғаға бағытталған тәрбиелік жүйе ретінде қарастыруға негіз береді. Тәрбиешінің жылы, тұрақты, сабырлы және әділ сөйлеуі балалардың өзіне және өзгеге деген қатынасын реттейтін эмоциялық үлгіге айналады, ал дәрекі, шектен тыс бұйрықшыл немесе бейберекет сөздік стиль баланың қорғаныс мінезін, тұйықтықты немесе агрессияны күшейтуі мүмкін. Осы тұрғыда сөйлеу мәдениеті – мінез тәрбиесінің моральдық қауіпсіздік «инфрақұрылымы».

Диалогтік өзара әрекет және коммуникативтік құзыреттілік арқылы мінезді дамыту

Қазіргі мектепке дейінгі педагогикада баланы пассивті тыңдаушы емес, белсенді тілдік субъект ретінде көру тенденциясы күшейіп келеді. Бұл идея тәрбиешінің коммуникативтік құзыреттілігін жаңа деңгейге шығарады. Қарағанды университетінің ғылыми мақаласында мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілерінің коммуникативтік құзыреттілігі кәсіби жетістіктің де, балалармен және ата-аналармен тұрақты қарым-қатынастың да маңызды шарты ретінде сипатталады. Демек, сөйлеу мәдениеті – тек «дұрыс сөйлеу» емес, балалардың диалогқа түсу қабілетін ынталандыратын кәсіби шеберлік.

Диалогтік ортада бала өз ойын білдіру, сезімін атау, пікірталасқа қатысу, өзгені тыңдау және келісім табу тәжірибесін жинақтайды. Бұл тәжірибе мінездің әлеуметтік ядросын қалыптастырады: жауапкершілік, өз әрекетінің салдарын түсіну, өзгенің эмоциясын ескеру, топтағы ережені бірлесе сақтау. Халықаралық деңгейде жүргізілген зерттеулер де педагог-бала өзара әрекетінің сапасы, әсіресе сыныпты ұйымдастыру мен нұсқаулық қолдаудың жоғары деңгейі балалардың сөздік құзыреті мен оқу дайындығын арттыратынын көрсетеді. Мұндай деректер тәрбиешінің күнделікті тілдік стратегияларын саналы жоспарлауға ғылыми негіз береді. Яғни тәрбиелік мақсатқа жету үшін тәрбиеші сұрақ қою мәдениетін, кері байланыстың сапасын және баланың бастамасын қолдайтын сөйлеу тәсілдерін жүйелі қолдануы қажет.

Тілдік-мәдени орта, цифрлық ықпал және отбасымен серіктестік

Баланың мінезін қалыптастыру тек балабақша қабырғасымен шектелмейді, ол отбасы, медиа және әлеуметтік орта ықпалдарының күрделі тоғысында өрбиді. Соңғы әдістемелік еңбектерде балалардың кеш сөйлеуінің, сөздік қоры тапшылығының бір себептері ретінде ересектермен тікелей қарым-қатынастың азаюы және экрандық контентке тәуелділік факторлары аталады. Бұл құбылыс мінезге де әсер етеді: тілдік қатынас азайған сайын бала эмоцияны сөзбен реттеуден гөрі әрекетпен көрсетуге бейім болуы мүмкін. Сондықтан тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті қазіргі жағдайда «компенсаторлық» қызмет те атқарады, яғни балаға шынайы диалогтың, жылы қарым-қатынастың және мәнді сөздік әрекеттің үлгісін қайта ұсынады.

Үлгілік оқу бағдарламасын іске асыру жөніндегі нұсқаулықта ата-аналармен жұмысты

дұрыс ұйымдастыру, тәрбиелеу мен оқытудың бірізділігін қамтамасыз ету қажеттігі айтылады. Осыдан келіп, тәрбиеші сөйлеу мәдениетінің тағы бір өлшемі пайда болады: ата-анамен кәсіби әрі түсінікті коммуникация құру. Педагог ата-анаға баланың мінезіндегі қиындықты «айыптау» стилінде емес, «бірлескен шешім» стилінде жеткізгенде ғана отбасы педагогикалық серіктеске айналады. Бұл жағдайда баланың тәрбиелік кеңістігі тұтасып, балабақшадағы сөйлеу-әдеп үлгілері үйде де жалғасады, ал мінез қалыптасуы тұрақты әрі жүйелі сипат алады.

Тәрбиешінің кәсіби өзін-өзі дамытуы және сөйлеу мәдениетін жетілдіру тетіктері

Сөйлеу мәдениеті – бір рет меңгеріліп қоятын дағды емес, үздіксіз кәсіби рефлексия мен өзін-өзі жетілдіруді талап ететін құзырет. «Педагог мәртебесі туралы» заң педагогтің кәсіби жауапкершілігі мен беделін айқындай отырып, оның қызметіндегі сапа өлшемдерінің бірі ретінде кәсіби мінез-құлық мәдениетін де қамтиды. Ал педагогикалық әдеп қағидалары мен оларға арналған әдістемелік ұсынымдар педагогтің сынға ашық болуы, өз тәжірибесін түзете алуы, кәсіби дамуға ұмтылуы сияқты талаптарды нақтылайды.

Мектепке дейінгі педагогтің сөйлеу мәдениетін жетілдіру үшін тілдік нормаларды жаңғырту, балалар психолінгвистикасы мен эмоциялық интеллект бойынша білімін күшейту, кәсіби коммуникацияға арналған тренингтерге қатысу маңызды. Сонымен қатар, ғылыми-әдістемелік құралдарда ұсынылған тіл дамыту технологияларын, ойындар мен жаттығулар жүйесін меңгеру тәрбиешінің сөздік құралдарын байытып, оның сөйлеуін мақсатты тәрбиелік бағдарға бағындырады. Тәрбиеші өзінің сөйлеу стилін аудио/видео рефлексия арқылы талдап, балалардың реакциясын жүйелі бақылап отырса, кәсіби тілдік мінез-құлқының тиімді және тиімсіз тұстарын дәл анықтай алады. Нәтижесінде сөйлеу мәдениеті педагогтің тұлғалық қасиеті ретінде ғана емес, кәсіби технология ретінде де дамиды, ал бұл технология баланың мінезін қалыптастыруда ұзақ мерзімді сапалы нәтижелерге жеткізеді.

Қорытынды

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті – мектепке дейінгі тәрбие жүйесіндегі ең ықпалды әрі көпқырлы педагогикалық факторлардың бірі. Ол баланың тілдік дамуын қолдап қана қоймай, мінездің әлеуметтік-адамгершілік өзегін қалыптастыратын үлгілік, эмоциялық және нормативтік қызмет атқарады. Қазақстанның мектепке дейінгі білім беру саясаты мен әдістемелік құжаттары педагог сөзі мен педагогикалық әдепті кәсіби сапаның маңызды көрсеткіші ретінде бекітіп, тәрбиешінің қарым-қатынас стиліне нақты талаптар қояды. Ғылыми зерттеулерде де тәрбиеші-бала өзара әрекетінің сапасы, әсіресе тілдік және нұсқаулық қолдаудың жүйелілігі баланың сөздік қоры мен әлеуметтік бейімделуіне, демек тұлғалық дамуына ұзақ мерзімді ықпал ететіні көрсетілген.

Осыған байланысты тәрбиешінің сөйлеу мәдениетін дамыту – жеке педагогтің кәсіби міндеті ғана емес, мектепке дейінгі ұйымның институционалдық дамуына әсер ететін стратегиялық бағыт. Тілдік норманы сақтайтын, эмоциялық қауіпсіздік құратын, диалогке ашық, әділ және құрметке негізделген сөйлеу стилі бар педагог баланың бойында жауапкершілік, сыйластық, өзін-өзі реттеу, ынтымақтастық сияқты мінездік сапаларды табиғи әрі тұрақты түрде қалыптастыра алады. Демек, сапалы сөйлеу мәдениеті – сапалы мінез тәрбиесінің сенімді ғылыми-практикалық алғышарты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *Bilimger.kz. Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті және балалармен қарым-қатынас әдебі. 2025. <https://bilimger.kz/172082/>*
2. *Балаларды ерте дамыту институты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасын іске асыру бойынша нұсқаулық. 2022. https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2022/12/rukovodstvo_kz_131222.pdf*
3. *Жиенбаева С.Н., Адамова М.Е., Ерманова М.Н., Сағалиева Ж.К. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдістемесі: әдістемелік құрал. Астана, 2025. <https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2025/08/d2k.pdf>*
4. *Жиенбаев Е., Жиенбаева С.Н. және т.б. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытуға арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар, кеңестер (ата-аналарға арналған). 2025. <https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2025/10/1411k.pdf>*
5. *Қазақстан Республикасы Үкіметі. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы №137 қаулы. 15.03.2021. <https://primeminister.kz/decisions/15032021-137>*
6. *Қазақстан Республикасы. «Педагог мәртебесі туралы» Заңы №293-VI. 27.12.2019. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000293>*
7. *Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі. Педагогикалық әдептің кейбір мәселелері туралы №190 бұйрық. 11.05.2020. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020619>*
8. *Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы (өзгерістермен) №422 бұйрыққа сәйкес. 14.10.2022. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235>*
9. *Бейсенбекова Г.Б., Манашова Г.Н., Нургалиева С.М., Оразбекова Т.К. Мектепке дейінгі ұйым тәрбиеші-педагогтерінің коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру. Вестник Карагандинского университета. Серия Педагогика, 2022. <https://pedagogy-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/pedagogy-vestnik/article/download/210/190/380>*

10. Yang N., Shi J., Lu J., Huang Y. *Language Development in Early Childhood: Quality of Teacher-Child Interaction and Children's Receptive Vocabulary Competency. Frontiers in Psychology, 2021.*
<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.649680/full>

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.